

УДК 32-027.21

Макаренко Б.*Кандидат політичних наук, здобувач НПУ імені М. П. Драгоманова*

ПОНЯТТЯ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ В СУЧАСНОМУ ПОЛІТОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті зміст поняття політичної участі розглядається в контексті наявного щодо неї політологічного дискурсу.

Ключові слова: політика, політична наука, політологічний дискурс, політична участь.

Вивчення поняття політичної участі має міждисциплінарний характер. Це питання вивчається в політології, філософії, соціальній і політичній психології, загальній соціології і політичній соціології.

У тлумачному словнику «Політика» політична участь (political participation) трактується як участь у політичному житті. Притому загальний рівень участі у справах суспільства визначається як ступінь політичної активності населення в цілому: в арифметичному вимірі — це кількість політично активних громадян, помножене на кількість їх дій [1].

У словнику-довіднику «Політична наука» наведені такі варіанти визначення поняття «політична участь»:

1) включення (залучення) у той чи іншій формі членів суспільно-політичної спільноти на індивідуальній, класово-груповій, національно-етнічній, релігійній або іншій основі в процес політики-владних відносин;

2) готовність, вміння та спроможність людини виступати активним суб'єктом політичного процесу, використовуючи для цього наявні політичні інститути, процедури та механізми або змінюючи їх у ході політичного процесу таким чином, методами та засобами, щоб наслідки цих змін не порушували соціальної та політичної стабільності [2].

З середини 1950-х років дане поняття набуває статусу наукового терміна і входить до числа ключових у категоріальному апараті чотирьох соціологічних концепцій — демократії, модернізації, політичної культури і масового суспільства. Так, наприклад, у концепціях демократії політична участь у специфічному розумінні окреслює особливу

якість взаємодії суб'єктів у межах демократичного суспільства, спрямовану на реалізацію ціннісного імперативу партисипативної демократії [3, с. 20]. У власне політичній сфері модернізація, яка характеризується становленням та зміцненням національних суверенних держав, правових структур державності, реального розподілу основних гілок влади, політичної демократії, тісно пов'язана з реальною активізацією політичної участі населення, розвитком багатопартійності та, зрештою, становленням і розвитком відкритих плюралістичних систем [4, с. 13].

У сучасних словниках та енциклопедіях по соціології політики політична участь трактується як: ступінь залучення індивідів у політичні відносини та структуру влади, що існують всередині суспільно-політичної спільноти, або як участь громадян у певних справах держави [5].

У концептуальному апараті політичної психології поняття політичної участі займає особливе місце. Як вважають фахівці, у цьому понятті відображується уся складність і суперечливість розвитку галузі на перетині політичних і психологічних наук. Політичні психологи застосовують поняття «політична участь» до дій індивідів, груп, спільнот, які прилучаються до взаємодії у сфері політики, щоб тим чи іншим чином (своєю підтримкою чи, навпаки, протестом) вплинути на існуючу систему влади в суспільстві [6].

Отже, оскільки феномен політичної участі вивчається в міждисциплінарному просторі, окреслимо традиції його розуміння насамперед під кутом зору політологічної науки.

Найбільш широку теоретичну та методологічну базу для вивчення проблеми політичної участі представляють праці західних, зокрема американських політологів та соціологів останньої третини ХХ ст. Так, класичне визначення політичної участі було вперше запропоноване американськими політологами — С. Вербою та його колегами (Н. Най і Дж. О. Кім) у 1971–1978 рр. Згідно з цим визначенням, політична участь — це дії приватних громадян з метою прямого чи опосередкованого впливу на відбір державних управлінців та їхню діяльність [7].

Проблема політичної участі найбільш повного теоретичного осмислення набула також в дослідженнях Дж. Нагеля, М. Каазе, А. Марша, роботи яких і заклали теоретико-методологічний та емпіричний фундамент концепції політичної участі.

У сучасній зарубіжній політичній науці розроблені і узагальнені способи і методи вивчення політичної участі, проаналізовано характер прояву політичної участі в різних соціально-політичних умовах. Серед них особливе місце займають праці Г. Алмонда, С. Верби, Р. Даля,

Р. Кловарда, Р. Мілса, Л. Мілбрайта, Б. Барбера, Д. Ціммермана, Дж. Нагеля, Н. Ная, Р. Патнама, К. Пейтмен, С. М. Ліпсета та інші.

У російській політичній науці варто виокремити наукові доробки таких дослідників як Г. Артемов, Д. Гончаров, О. Мелешкіна, В. Петухов, Ю. Шевченко, О. Шестопал, А. Клюев та ін.

Проблема залучення громадян до сфери політичних відносин все більше привертає увагу і вітчизняних вчених, серед яких І. Алексєєнко, Н. Дембіцька, В. Речицький, Л. Угрин, О. Чемшит, І. Воронов, В. Бортніков, Н. Ротар та ін.

Найбільш універсальне визначення політичної участі було запропоноване американським дослідником Дж. Нагелем, який розуміє її як «дії, через які рядові члени будь-якої політичної системи впливають або намагаються впливати на результати діяльності» [3, с. 20]. Тобто участю є реальні дії індивіда в політиці.

Близьким до визначення Дж. Нагеля є визначення політичної участі українського дослідника М. Юрія. На думку дослідника, «...поняття «політична участь» використовується для позначення різноманітних форм непрофесійної політичної діяльності, показуючи ступень реального впливу громадян на інститути влади і процеси прийняття рішень. Політичній участі протистоїть така форма поведінки, як політична імовільність (від лат. *Immobilis*—нерухомий)—пасивність, повна відстороненість від політичного життя» [7].

На такий висновок вченого наштовхує наступне: М. Вебер у своїй лекції «Політика як покликання і професія» виділив три можливих рівні участі у політиці:

професійне заняття політикою;

участь у політиці «за сумісництвом»;

участь у політиці «за випадком», з яких перший рівень є не «участю» у політиці, а процесом «творення» політики. М. Юрій конкретизує та пояснює свою точку зору: Професійний рівень заняття політикою демонструють політичні лідери, що зробили політику «справою життя», а також люди, які в професійному плані обслуговують політичних лідерів: партійні функціонери, державні чиновники, політтехнологи, журналісти.

Другий рівень участі у політичному житті виражений активістами партій і суспільних рухів, які, хоча і займаються політикою, беручи участь у мітингах, виступаючи в ролі агітаторів, спостерігачів на виборах, все ж мають сферу професійних інтересів, що лежить поза політикою.

Третій рівень об'єднує більшу частину громадян, чия політична активність проявляється в участі у виборах, в акціях протесту або підтримки [7].

Німецький вчений М. Каазе ширше аналізує політичну участь, він розуміє це поняття як «вільну активність громадян, зорієнтовану на прямий чи опосередкований вплив на ухвалення тих чи інших варіантів або альтернатив на різних рівнях політичної системи», тобто він пов'язує її з впливом громадян не лише на уряд і його структуру, а на всю політичну систему [8]. Крім того, дослідник розуміє політичну активність як вільну активність громадян, наголошував на її добровільному та автономному характері. Таке визначення охоплює всю діяльність, яка добровільно здійснюється громадянами з метою впливу на процес прийняття політичних рішень на різних рівнях політичної системи.

У російській науковій літературі найґрунтовніший аналіз політичної участі здійснив вчений Д. Гончаров. Політична участь, на його думку, водночас є інститутом та складним соціокультурним явищем. Водночас Д. Гончаров акцентує увагу на таких важливих теоретико-методологічних аспектах політичної участі, як характер і зміст соціальної та політичної дії в структурі участі. Він визначає політичну участь перш за все як інструментальну активність, «...через яку громадяни намагаються впливати на уряд таким чином, щоб він здійснював бажані для них дії» [9, с. 146.].

Російська дослідниця О. Мелешкіна політичною участю вважає більш-менш регулярне і, перш за все, інструментальне застосування акторами різних форм політичної діяльності, засобом, за допомогою якого громадяни намагаються впливати на процес прийняття політичних рішень [3]. При цьому О. Мелешкіна наголошує на проблемі термінологічної неадекватності основних категорій та понять, що стосуються участі громадян у політичних процесах. З огляду на те, вона пропонує такі термінологічні комбінації: політична поведінка — *political behavior*; політична діяльність — *political action*; політична активність — *political activity*; політична участь — *political participation*.

За А. Беловим, під політичною участю розуміють «будь-яке сприяння політичній системі у здійсненні її функцій, впливовий прояв громадянином, його групами своїх інтересів і позицій по відношенню до влади» [10, с. 233.]. Але, на думку вченого, політична участь — це передусім непрофесійна політична діяльність.

П. Шляхтун також пов'язує сферу політичної участі громадян з непрофесійною політичною діяльністю, найпоширенішими формами

якої є вибори та референдуми. Політичною діяльністю, на його думку, є загальне поняття, яке відображає всю багатоманітність дій людей у сфері політики як у персоналізованих, так і в інституціоналізованих формах [11, с. 417].

Значний внесок до теоретичного осмислення проблеми політичної участі громадян внесла Н. Ротар. Дослідниця розуміє політичну участь як «...вплив громадян на функціонування політичної системи, формування політичних інститутів та процес вироблення політичних рішень» [3, с. 19.].

Істотне доповнення у розуміння категорії політичної участі додає О. Чемшит. На його думку, політична участь це «будь-яка дія або бездіяльність, спрямована на зміну або збереження існуючого способу розподілу ресурсів у масштабах усього суспільства» [12, с. 254.].

Вчений робить слушне зауваження, що політична участь як володіння або прагнення до влади є лише окремим випадком політичної участі взагалі. Політичну участь «взагалі» дослідник визначає як свідомі дії або відмову від них, які роблять політичні актори (громадяни, групи інтересів, політичні партії тощо) «...з метою якнайповнішої реалізації відповідних базових потреб» [12, с. 386].

Наявність такої кількості трактувань вказує на той факт, що зміст даної дефініції знаходиться у полі постійних дискусій фахівців різних наукових галузей. Разом з тим, багато політологів, розуміючи всю умовність і абстрактність визначень, відмовились від чітких дефініцій політичної участі, але не від переліку структурних компонентів цього поняття.

Вимір активності політичної участі одним з перших запропонував Р. Даль (у книзі «Хто управляє?», 1961), висловивши припущення, що «...чим активніша форма участі, то тим менше громадян беруть в ній участь» [13, р. 29].

Основними способами «участі» (політичної участі) він вважав:

1. Голосування на виборах.
2. Участь у політичних кампаніях (переконування, пожертвування коштів, відвідування мітингів тощо).
3. Участь у місцевих справах (обговорення місцевої політики, контактування з місцевими посадовцями чи політиками, вирішування місцевих проблем).

Справжній перелом у ставленні до структури політичної участі був пов'язаний з класичними книгами С. Верби, Н. Ная і Дж. Кіма 1971 («Способи демократичної участі»), 1972 («Участь в Америці») і 1978

(«Участь і політична рівність: порівняння семи націй») років. Автори цих праць, спираючись на проведені ними соціологічні дослідження, дійшли висновку про необхідність заміни одновимірною підходом до політичної участі багатовимірним підходом (у 1971 р. — чотири виміри, а в 1978 р. — п'ять). Тобто у 1978 р. вони запропонували використовувати такі виміри політичної участі:

1. Тип впливу, який політичні дії громадян здійснюють на лідерів (через здійснення тиску або через передавання інформації).

2. Потенційна результативність (обсяг впливу ухвал урядовців — від впливу на одного громадянина до впливу практично на всіх).

3. Конфліктність (до якої міри одна група учасників намагається дістати певну користь для себе за рахунок іншої).

4. Рівень співпраці (кооперації) з іншими для виконання певної діяльності (чи відсутність цієї співпраці взагалі).

5. Ступінь ініціативи (скільки ініціативи має проявити політичний учасник для того, щоб зайнятися певною діяльністю чи здійснити певну дію) [14].

Ступінь і характер включення особистості в політичне життя безпосередньо визначається значущими для неї причинами, факторами участі. Прийнято розрізняти передумови (умови) і фактори (безпосередні причини, що обумовлюють діяльність індивіда) політичної участі. До передумов належать економічні, політичні, правові, соціокультурні та інформаційні відносини та структури, які створюють найширше середовище для різноманітних проявів індивідуальної активності. В межах цього середовища складаються ті головні причини, до яких можна віднести макро- (здатність держави до примусу, добробут, стать, вік, рід занять) і мікрофактори (культурно-освітній рівень людини, її релігійна приналежність, психологічний тип, тощо) політичної участі. Кожен фактор здатен впливати на ті чи інші форми політичної участі людей, в залежності від часових та просторових умов їхнього життя. Але найбільшого значення в науці набувають психологічні стани особистості, наприклад, відчуття загрози власному політичному положенню (Г. Лассуелл); раціональне усвідомлення власних інтересів та завоювання нового статусу (А. Лейн); бажання життєвого успіху та суспільного визнання (А. Доунс), тощо [15, с. 326–327].

Ще одним з найбільш дискусійних моментів, пов'язаних з використання терміну «політична участь» є те, що часто не відбувається чіткого розподілу між поняттями «політична участь», «політична активність», «політична поведінка» (на що, як вже наголошувалося, у своїх роботах

звертала увагу російська дослідниця О. Мелешкіна). Наприклад, політична участь у широкому розумінні збігається з поняттям політичної поведінки, особливо при розгляді її різних форм. Наприклад, голосування, участь у виборах різного рівня (від національних до місцевих) розглядається як одна з головних форм політичної участі. Так що фактично дослідження політичної поведінки виборців розкривають механізми політичної участі в суспільствах, де голосування є формою участі громадян у політиці. Можна виділити два основні напрями дослідження політичної участі, зумовлені практичними соціальними запитами: з'ясування механізмів прийняття рішення про участь у голосуванні (зменшення політичного абсентеїзму) та визначення детермінант політичного вибору певного кандидата.

Також об'єктом уваги вчених виступають функції політичної участі.

Перш за все, це функція політичної соціалізації та залучення пересічних громадян в політику. В реальному житті більшість громадян не має ані часу, ані можливостей для постійної участі у політиці. Більше того, для тих, хто бажає робити кар'єру політика, залучення до цієї галузі життя потребує додаткових знань, сил, психологічної готовності до суперництва та ін.. Тому політика для більшості громадян—це область життя, куди вони добровільно вступають тільки у тих випадках, коли не можуть іншими шляхами реалізувати власні інтереси.

Другою може бути названа функція досягнення індивідуально усвідомлених цілей і вирішення індивідуальних проблем. Так, різновиди автономної політичної участі демонструють дії, які індивід виконує, по-перше, самостійно звертаючись до політичних форм захисту власних інтересів, а, по-друге, так само автономно вибираючи форми та канали прояву власної активності. Разом з тим, нерозривний зв'язок політики з життєво важливими для індивіда інтересами показує, що і надмірна участь у даній області життя, і довготривале відчуження від нього надзвичайно небезпечні. Зокрема, це призводить до надмірної політизації суспільного життя, або—через відсутність у людей навичок пошуку компромісу, ведення дискусій про проблеми суспільства, тощо,—до панування конфронтаційного стилю політичної конкуренції, нарощування радикалізму в суспільному житті.

Нарешті, політична участь виконує інформаційно-комунікативну функцію. В демократичних державах, наприклад, нормою можна назвати участь громадян у політиці через політичні партії та групи інтересів.

Під «приватними громадянами» в сучасній літературі щодо політичної участі прийнято вважати тих громадян, для яких участь у політиці

та урядуванні не є складовою їхньої професійної діяльності. Сутність цього визначення зводиться за С. Гантінгтоном і Д. Нельсоном до діяльності приватних громадян з метою впливу на прийняття рішень урядовцями.

Список використаних джерел:

1. Политика. Толковый словарь / Общая редакция: д. э. н. Осадчая И. — М.: ИНФРА. — М.: Издательство «Весь Мир», 2001.
2. Политическая наука: словарь-справочник [Электронный ресурс] / Сост. Санжаревский И. И., д. пол. н., проф. — М., 2010. — Режим доступа до ресурсу: <http://www.polit-gloss.narod.ru>
3. Ротар Н. Політична участь громадян України у системних трансформаціях перехідного періоду: Монографія [Текст] / Ротар Н. — Чернівці: Рута, 2007. — 472 с.
4. Милецкий В. П. Российская модернизация: предпосылки и перспективы эволюции социального государства [Текст] / Милецкий В. П. — СПб: Изд-во Санкт-Петербургского университета, 1997. — 128 с.
5. Энциклопедия социологии. Antinazi. — М., 2009.
6. Головатий М. Ф. Політична психологія: підр. [для студ. вищ. навч. закл.] / М. Ф. Головатий. — [2-ге вид.]. — К.: Центр учбової літератури, 2009. — 400 с.
7. Політологія. Підручник / Юрій М. Ф. — К.: Дакор, 2006. — Режим доступа до ресурсу: http://www.ebk.net.ua/Book/political_science/uriy_politologiya/part7/1504.htm
8. Каазе М. О политическом действии и не только. Доклад на специальной пленарной сессии Президента МАПН на XX-м Всемирном конгрессе Международной ассоциации политической науки «Работает ли демократия?», 13 июля 2006 г. (Фукуока, Япония) [Электронный ресурс] / Каазе М. О / Пер. с англ. Л. В. Сморгунова. — Режим доступа до ресурсу: <http://www.politex.info/content/view/308/>
9. Гончаров Д. В. Теория политического участия / Гончаров Д. В. — М.: «Юристъ», 1997. — 206 с.
10. Белов А. Г. Политология: Учебное пособие. — М.: ЧеРо, 1996. — 303 с.
11. Шляхтун П. П. Політологія (Теорія та історія політичної науки): Підр. для студ. вузів. — К.: Либідь, 2002.
12. Чемшит А. А. Государственная власть и политическое участие. — К.: Украинский центр духовной культуры, 2004.

13. Dahl R. A. Who governs? Democracy and power in an American city. — New Haven, : Yale University Press, 1961.
14. Вегеш М. М. Політологія: Підручник [Електронний ресурс] / За ред. М. М. Вегеша. — 3-тє вид., перероб. і доп. — К.: Знання, 2008. — 384 с. — Режим доступу до ресурсу: <http://politics.ellib.org.ua/pages-2639.html>
15. Соціологія політики: Підручник: у 2-х частинах / За ред. В. А. Полторака, О. В. Петрова, А. В. Толстоухова. — К.: Вид-во Європейського університету, 2011. — Ч. 1. — 399 с.

Стаття надійшла до редакції 24.09.2014 р.

Макаренко Б. Понятие политического участия в современном политологическом дискурсе

В статье содержание понятия политического участия рассматривается в контексте имеющегося в отношении его политологического дискурса.

Ключевые слова: политика, политическая наука, политологический дискурс, политическое участие.

Makarenko B. The concept of political participation in the modern political science discourse

In the paper, content of the concept of political participation is considered in the context of the existing political science in relation to its discourse.

Keywords: politics, political science, political science discourse, political participation.